

Dr. Bakonyi Béla
Rendhagyó emlékbeszéd
Kaufmann Dávidról

Két okból rendhagyó ez az emlékbeszéd: az egyik az, hogy nem fog elhangzani az ünnepi alkalomkor, 1999. július 6-án, Kaufmann Dávid halálának százéves évfordulóján; a másik az, hogy olyasvalaki írta, aki nem alkalmas rá, hogy Kaufmann Dávid tudományos tevékenységét elemezze.

Milyen jogon írom mégis ezt a beszédet? Talán azért, hogy segítsek megfejtetni egy rendkívüli ember rejtélyét, aki történetesen anyai nagyanyám bátyja volt, és akit családjában – korai halála után is, sőt talán éppen akkor – nagy tiszteletben tartottak. Személyesen ezt édesanyámnál, Kaufmann Dávid kedvenc unokahúgánál tapasztaltam, aki – gyereke nem lévén – szeretne volna őt örökbe fogadni. Édesanyám is rajongott érte – egy tizenegy éves lány rajongásával. Ennyi idős volt Kaufmann Dávid halálakor. Megilletődötten hallgatta őt, amikor Andrassy úti lakásában tudóstársával, Goldziher Ignáccal vitatkoztak, vagy amikor megsimogatta könyveit „ach meine lieben Bücher” felkiáltással.

Ezek után most már itt az ideje, hogy megmondjam – vagy inkább megkérdezzem –, ki volt Kaufmann Dávid. Tudós? Történész? Tanár? Orientalista? Műgyűjtő? Azt hiszem, mindegyik volt; sokoldalú, nagyon kíváncsi ember, akit gyerekkorától kezdve a minden irányú érdeklődés, az olthatatlan tudásszomj jellemzett, amelyet elsősorban rajongva

Bakonyi Béla a nagyapja sírjánál

szeretett édesanyja, Rosa David oltott bele. Semmi pénzt nem sajnált neveltetésére, és amikor fiából egyszer feltört a kérdés, miképpen fogja tudni ezt neki meghálálni, szemrehányóan kérdezte vissza: „Lernst du um Geld?” (Hát pénzért tanulsz te?)

Az idézetekből kiderül, az anyanyelve német volt, és most már ideje, hogy néhány életrajzi adatot is közöljek róla: 1852-ben született egy morvaországi kisvárosban, Kojeteinben, vallásos zsidó családban, Leopold Kaufmann és Rosa David elsőszülött fiaként, akik ott földbérlők voltak. Kremsirben járt gimnáziumba, hetenként egyszer-kétszer gyalog tette meg a több kilométeres utat. Majd a breslauer rabbiszeminári-

umba írták be, ahol kitűnő eredménnyel végzett. Disszertációját Jehuda Haleviről írta, aki egész életében példaképe és kedvenc költője volt. E művének híre Erzsébet királynéhoz is eljutott. Erzsébet nagy Heine-rajongó volt, Heine pedig írt egy verset Jehuda Halevi dicsőítésére. Így esett, hogy Erzsébet királyné elkérte Kaufmann Dávidtól a disszertációt.

Nézegetem Kaufmann Dávidnak a régi Kerepesi zsidó temetőben levő sírkövére véssett kopott héber verset, amelyet felesége Jehuda Halevi „diván”-jából vésetett rá, s amelynek magyar szövege (németről saját gyenge fordításomban) így hangzik:

„A bölcsességhez mint testvérhez benső szövetség

fűzte, szóban és írásban a báj varázslatát találta meg nála. Azt, aki hallott vagy olvasott tőle, elbűvölte a nagysága; de aki személyesen látta, még nagyobb-nak ismerte meg őt. Műveinek magasan szárnyaló emléke fenséges sasként az idők távolába viszi.”

Hogyan került az ifjú tudós Magyarországra? Szakmai és családi okok miatt. Milyen pályára mehet egy tehetséges, rabbiszemináriumot végzett ifjú? Vagy rabbinak, vagy tanárnak. Kaufmann sokáig habozott a két pálya között, s miután szónoki képességei is voltak, rábeszélést, hogy pályázza meg az akkoriban megürült berlini rabbiállást. Berlinben kiváló beszédeket tartott az ottani zsinagógákban, de végül is – pontosan nem tudni, miért – elutasították jelentkezését. A kudarc eleinte letörte, de végül is eldöntötte benne a kérdést: a tanári pályát választja, amelyre valójában mindig is nagyobb hajlandóságot érzett. Akkoriban hirdették meg Budapesten egy újonnan alapítandó rabbiképző intézet tanári állásait, amelyre elsősorban a Breslauban végzett rabbijelöltek jöttek számításba. Ez az intézmény akkoriban modernnek számított (világi tantárgyai miatt is), és ortodox zsidó körökben nagy ellenállásba ütközött. Végül Ferenc József engedélyezte az alapítást, eleinte róla is nevezték el az intézetet. Az alapításhoz szükséges pénzt abból a zsidó oktatási alapból finanszírozták, amelyet a zsidókra – az 1848–49-es szabadságharcban való részvételük miatt – kivetett 2,3 milliós pénzbüntetés elengedésével töltöttek fel.

A morvaországi rabbik meghívása ellen egyes modern gondolkodású magyar zsidó tudósok is berzenkedtek. Goldziher Ignác ezt írja naplójában:

„Hosszas vajúdas után 1877-ben megnyílt a Haynau-féle hadisarcból alapított Rabbiképző Intézet Budapesten. A meghívott professzorok születésük és jellemük szerint többnyire morvák voltak. Megérkeztek a »professzorok« Morvaországból. Nekik kellett az istenkáromlóval [értsd: Goldziherrel] szemben a »teológiai« alapot lefektetni.” (118. o.)

Később – miután megismerkedtek egymással – Kaufmann és Goldziher a legjobb barátok lettek.

Kaufmann Dávidot bemutatták – és ez a családi ok – egy ismert és gazdag budapesti család lányának, Gomperz Irmának. A fiatalok megtetszettek egymásnak, és rövidesen házasságot kötöttek. Ebből további családi kapcsolatok születtek: Kaufmann Dávid öccse, Ignác szintén Budapesten nősült, és húga, Rozália (az én nagyanyám) egy bu-

dapesti malomigazgatóhoz, Kőnig Lajoshoz ment feleségül.

Kaufmann, a tanító

Kaufmann Dávid tanári munkásságáról a tanítványai által 1977-ben kiadott centenáriumi emlékkönyv a következőket írja: „A szeminárium alapításakor Kaufmann Dávidot nevezték ki a zsidó történelem és filozófia professzorának. Kaufmann fő történelmi érdeklődése, a középkor felé irányult és tanításait is erre az időszakra koncentrált, főleg a zsidók spanyol- és franciaországi történetére.

[...] Kaufmann bevezette a tantárgyaiba a zsidó sírfeliratok tanulmányozását mint zsidó történeti forrást, és 1896-tól kezdve felhasználta előadásai-ban az újonnan felfedezett kairói Geniza töredékeket, elsőként alkalmazva ezt az anyagot az egyetemi oktatásban. Kaufmann történeti munkáiban magyar vonatkozásúak: *M'gillat Ofen*, egy kortársi beszámoló Budavár 1686-i visszavételéről; Samson Wertheimer-életrajzában foglalkozik a magyar zsidók XVII. és XVIII. századbeli történetével. Más e korszakbeli munkái is kiterjedten tartalmaznak magyar vonatkozású eseményeket. Magyar vonatkozású a régi magyar zsidótemető, síremlékek sorozata és héber dokumentumok feltárása. Kaufmann fő szerepe a magyar zsidó vonatkozású tanulmányok fejlődésében nem annyira saját munkáiban, mint inkább tanítói munkásságában nyilvánult meg. Lelkesítő hatású mester volt, aki beoltotta tanítványai-ba a magyar zsidó történeti tanulmányok iránti szeretetet, és képezte őket a történelem-kutatás módszereiben.”

Kaufmann kinevezésének egy előfeltétele volt: négy éven belül meg kellett tanulnia magyarul. Ezt a feltételt óriási nyelvtelenségével (az ókori héber, görög, arab és latin nyelvek mellett jól beszélt angolul, németül, olaszul, franciául) könnyedén teljesítette, és huszonkét éven keresztül magyar nyelven egyetemi szinten tanította tárgyait: a filozófiát, a vallástörténelmet, a szónoklattan, a gimnáziumban pedig német nyelv- és irodalmat, valamint görögöt.

1877. október 6-án, első szombati beszédében a szeminárium zsinagógájában körvonalazta eszméit és hitét. Hangsúlyozta, hogy bár Izrael látszólag elveszett mint államalkotó nemzet, a zsidó nép mégis él, és hit nélkül nem maradhat fenn.

A zsidó nép ösztönözte a tanulás szeretetét a néhez időkben, veszélyek és elnyomás idején. Miért hagyná abba a tanulást egyenjogúságának idején? A haza befogadott bennünket mint gyermekeit.

Kaufmann barátjával és osztálytársával, Bacher Vilmossal együtt a breslauer alma mater, a Jüdisch-Theologisches Seminar szellemében alakította a budapesti szeminárium arculatát.

Kaufmann, a történész

Kaufmannat mint történészt gyakran kritizálták azazal, hogy a zsidók átfogó történelme helyett elvész egyes kitüntetett korok részleteiben. Valóban, módszeresen művelte a „mikro” történelmet, egyes kiemelkedő zsidó családok történelmén keresztül mutatta be a kort és a helyszínt, ahol az események játszódtak. De gondoljuk meg, mi mást tehetett volna a szétszórtság éveiben az üldözések, kiutasítások és befogadások váltakozó periódusait ismertetve? Szinte a bibliai módszerhez tért vissza, amely családi történetek sorozatából áll a mindenkori történelmi háttér és körülmények között.

A „történelem alulnézetben”-szemléletnek egyik frappáns megnyilvánulása az az öröm, amellyel felfedezte egy müncheni könyvgyűjtő, dr. Eugen Merzbacher gyűjteményében az ún. Merzbacherianában egy zsidó nő, a hammelni Glückel naplóját, amelyet az asszony hamburgi jiddis dialektusban írt hetvennégy év (1645–1719) általa megélt eseményeiről. Kaufmann naiv lelkesedésére vall, hogy azon nyomban, 1896-ban minden változtatás nélkül, az eredeti jiddis nyelven nyilvánosságra hozta a naplót (*Die Memoiren der Glückel von Hameln*) egy általa írt *Előszóval* és egy *Bevezetővel* kiegészítve.

Idézem az *Előszóból* annak magyarázatát, miért eredeti formájában, nem közérthető nyelven publikálta a naplót: „Szükség van-e még annak igazolására, hogy a könyvet nem német fordításban adom közre, hanem abban az alakban, amelyben az a szerzőjétől származik? Bármennyire is kívánatosnak tartottam volna a tudományos felhasználás szempontjából ezeknek az emlékiratoknak teljes németesítését, éppen a szigorú tudományosság parancsa kizárt számomra egy ilyen kísérletet mindaddig, amíg az eredeti okmányt nem tárták fel. Az egyszerű átírás – amely egyébként a gyümölcsről az érettséget, a pillangószárnyakról a hamvat letö-

rölné – itt nem segített volna. A nyelvezetet annyira átszővi a szavak és fordulatok, a héber és rabbinikus irodalomból vett idézetek és utalások sora, oly gyakran megy át észrevétlenül és szándéktalanul németből a bibliai szóhasználatba, hogy fordításra volna szükség, amely által azonban éppen egy asszony szájából oly szokatlanul hangzó stílus jellegzetessége menne veszendőbe. Amennyire a hamburgi eredetet színező dialektus érthetőségét elősegíthettem, azt a jegyzetekben tettem meg.”

A Bevezetőből is idézek néhány gondolatot: „A szerzőnek rendkívüli, környezete szellemi színvonalát messze meghaladó, szokatlan életerőt sugárzó asszonnak kellett lennie, akit csak az a belső kényszer tudott megszabadítani kedélyének minden feszültségétől, lelkének minden gyászáttól, hogy gyermekei, utódai számára írásban kitarulkozzék.

A személyes vonásokon túlmenően ezek az emlékiratok kultúr- és erkölcstörténeti tartalmuknál fogva a belső és társadalmi élet körülményei kutatásához a forrásokban oly szegényes zsidó irodalom számára valóságos kincsestárat képeznek.

Még az is, ami ezekben a feljegyzésekben tárgyi felszíni tartalom, hasznosan egészíti ki történelmi tudásunkat. Bepillantást nyerünk Németországban, Franciaországban, Dániában, Hollandiában, Ausztriában, Lengyelországban élő közösségek életébe. Olyan zsidó közösségek történelméhez, mint Altona, Amszterdam, Beiersdorf, Bomberg, Berlin, Cleve, Danzig, Frankfurt am Main, Frankfurt am Oder, Fürth, Hamburg, Hameln, Hannover, Hildersheim, Kopenhagen, Lissa, Leipzig, Metz, Stettin, Wien – hogy a csak a legfőbbeket említsük – ezek a feljegyzések a jövőben nélkülözhetetlenek lesznek.

Habár életének körét a Hamburg–Hameln–Metz háromszög határozza meg, változatos sorsa oly sok helységhez kötődik, és oly sok családdal áll kapcsolatban, hogy élelátása és jó emlékezőképessége csaknem krónikaszerűen gazdag anyag leírására tette őt képessé.”

A napló – legalábbis a német nyelvterületen élő zsidóság körében – bizonyos népszerűsége tett szert, főleg 1910 után, amikor nagyapám megrendelésére Berta Pappenheim német fordításában Bécsben kiadták (megtalálható az MTA könyvtárában). Később Alfred Feilchenfeld ugyancsak német fordításában, 1923-ban, Berlinben újból megjelent (megtalálható az ORI könyvtárában).

Kaufmann a hitvédő

A „hitvédő” szó tulajdonképpen nem fejezi ki teljesen azt, amire gondolok, de nem találtam rá tömörebb kifejezést. A hitvédő szó ugyanis sok emberben a dogmatizmussal, a vallás dogmáinak védelmezésével asszociálódik, holott Kaufmann gondolkodásától mindenféle dogmatizmus idegen volt. Elannyira, hogy még hűséges tanítványai között is volt, aki hiányolta nála a „határozott vallási orientációt”, a XVIII. és XIX. századi zsidó reformmozgalmak és a magyar zsidóság országos megszervezéséért folytatott harcok ismertetését, amit ő „konzervativizmusnak” tulajdonított.

Valójában Kaufmann-nak igen határozott világnézete volt, és ezt nem is titkolta. Példaképe és mestere Leopold Zunz német professzor volt, a „zsidóság tudománya” néven ismert mozgalom megalapítója. Kaufmann és Zunz között nagy barátság, szinte apa–fiúi kapcsolat volt, aminek tanúsága a köztük több mint egy évtizeden át folytatott és a M. Brann által közzétett levelezés. A közzétett 102 levélből 21-et Kaufmann írt Zunznak, 81-et pedig Zunz Kaufmann-nak.

A „hitvédő” elnevezés nemcsak ezért hiányos. Valójában ennél sokkal tágabb tevékenységről van szó: az egész zsidó kultúra védelméről, a zsidóság tudományának nemzetközi elismertetéséről (egyetemi szinten), zsidó tudósok által történő tanításáról volt szó, amit Zunz és tanítványa, Kaufmann is szívvel-lélekkel képviselt. A zsidó tudomány elismertetéséért írt egyik műve: *Die Vertretung der jüdischen Wissenschaft an den Universitäten* (Monatschrift, 1895). Ebben benne foglaltatott természetesen az antiszemitizmus elleni harc is; e tárgyban írt számos könyve és cikke közül kiemelkedik a *Paul de Lagarde's jüdische Gelehrsamkeit. Eine Erwiderung és Ein Wort im Vertrauen an Herrn Hofprediger Stöcker von Einem, dessen Name nichts zur Sache thut.*

Aki Kaufmann világnézetét igazán meg akarja érteni, annak ajánlom a *Magyar Zsidó Szemle* 1884. 1. számában megjelent, *A zsidó káté* című cikkének elolvasását. Ebben azoknak válaszol az őt jellemző ironikus pátozsszal, akik azt vetik a zsidók szemére, hogy „még mindig nem tudják, mi a hitvallásunk, és még oly csekélységgel, egy kátéval sem rendelkezünk, melyből homályos tanainkat illetően felvilágosítást és eligazítást lehetne nyerni”.

A cikk végső következtetései: „Vallásunk a nyíl-

ság vallása, az volt az első tétel; nem kell nekünk káté, ez volt a második; van már egy, két, három, száz és több káténk, ez a harmadik tétel.

„Az a káté, melynek hiányát szemünkre vetitek, megvan nálunk. Nem egy van, hanem száz. Választhatok tetszés szerint. Vannak kis és nagy káték, vékonyak és vastagok, egy, két és több részből állók, híres és nem híres szerzőktől, rabbiktól és tanítóktól. [...] És amennyiben egy vallás életteljes tartalmát száraz mondatok alapján elképzelhetni, egy kevéske jóakarát is elegendő, hogy akit érdekel, e munkákból a zsidóságról magának képet alkothat. És megoldva látja majd a látszólagos ellentétet is a két utolsó tétel között, melyekről szóoltam: a zsidóknak lehetnek kátéik – de kátéjuk nincs.”

Még egy-két érdekes része ennek az eszmefuttatásnak azoknak a keresztény tudósoknak felsorolása, akik elfogulatlanul ismertették a zsidó irodalom műveit: még a Kabbalát és más zsidó áltanokat is keresztény tudósok dolgozták fel, áptolták és fordították.

„A zsidóság nem ismer eredetileg sem hitet, sem vallást – a zsidóság nem egyéb, mint az élet egy bizonyos módja, s ha elég könnyelműen azt mondták, hogy a vallás annyi, mint nem tudás, úgy a zsidóság magát mindenekelőtt tudásnak tartja. Isten megismerésében áll Izrael tanának összessége. »Ismerd meg atyád Istenét«, mondja a haldokló Dávid Salamon fiának (Kronika 1, 28, 9).”

További érdekes megállapítás: „Amint tehát szigorúan vett zsidó értelemben e szó: *vallást* ugyanazt kétszer mondja, mert a zsidóságban a vallást tanak nevezik, úgy a tóra mellett nem volt más káté, minthogy ez csak újra, vagy másképpen, azaz rosszabbul mondhatná azt, ami amabban foglaltatik. Helyes-e ez vagy sem? erről különbözők lehetnek a vélemények, és más álláspontból erről akár igen élesen ítélni, de a tudományos komolyság azt követeli, hogy minden jelenséget önmagából ismerjünk meg, és ítéljünk meg, és meg gondolatlanul ne kívánjuk, hogy minden a világon egyforma legyen.”

Végül: „Nem kívánunk csodálatot, csak türelmességet. Amit a pápa szokott mondani a római gettó kapuinál az elébe vitt tóra láttára, ám mondják minékünk is: Megengedjük, de nem helyeseljük.”

Kaufmann, a műgyűjtő

Kaufmann Dávidot ma világszerte nem annyira saját műveiről, mint inkább a nevét viselő, a Magyar Tudományos Akadémia Keleti könyvtárában őrzött páratlan értékű kézirat- és könyvgyűjteményéről ismerik. Holott ezt a gyűjtő tevékenységet ő mintegy melleleg, tudományos munkássága alátámasztására kezdte el gyakorolni. Az eredeti források felkutatását és feldolgozását a történelmi munka elengedhetetlen feltételének tekintette. Az első ösztönzést erre talán a Budapesti Rabbiképző Szeminárium megalapítása kapcsán az a megbízás adta, hogy vásárolja meg Páduában a rabbiszeminárium részére a Lelio della Torre-féle könyvtárat, amely híres volt ritka kézirat- és könyvgyűjteményéről. Ez a gyűjtemény képezte aztán az ORI könyvtárának alapját.

Házassága azután hozzájárult ahhoz, hogy kialakítsa saját gyűjteményét, amelynek tartalmát túlnyomórészt a keleti, különösen a héber irodalom, a zsidók történetére és középkori bölcsészetére vonatkozó munkák alkotják. Goldziher Ignác az Akadémián 1906. április 23-án tartott előadásában a 2840 darabból álló gyűjtemény történetét és jelentőségét behatóan ismertette. Mint mondta, „a Kaufmann-könyvtár bibliográfiai fontossága mellett elsősorban egy teljesen felszerelt héber szakkönyvtár”.

A könyvtár részletes katalógusát és ismertetését Kaufmann egyik tanítványa, Weisz Miksa rabbi készítette el 1906-ban, és annak alapján 1959-ben az Akadémia a katalógus mikrofilmváltozatát is kiadta. Ez a katalógus még nem terjedt ki a kairói Geniza-kézirattörödékek feldolgozására: ezt a munkát az Akadémia Keleti könyvtára most, az évforduló alkalmából tűzte ki feladatául.

Ezekkel együtt a gyűjtemény túl fogja haladni a 3000-es darabszámot.

Az adománylevél

Részlet Gomperz Róza 1905. december 24-i adományleveléből: „E gyűjteményt néhai vöm elhalálása után özvegye, Kaufmann Dávidné született Gomperz Irma kegyelettel gondozta és őrizte. Az említett katalógus kidolgozását és sajtó alá bocsátását ő rendelte el.

Leányom elhalálásával a becses könyvtárnak minden jövőre nézve méltó elhelyezése képezi a tisztelettel alulírottak gondját. Az elhunytak inten-

cióinak leginkább azon elhatározással vélek megfelelni, ha a gyűjteményt azon szekrényekkel együtt, melyekben eddig őriztetett, *alapítványi ajándékkul ajánlom fel a Magyar Tudományos Akadémiának*, azon kéréssel, hogy azt a legelső tudományos intézetünk könyvtárában, melyet tudtommal kiegészíteni hivatva van, mint

Kaufmann Dávid és Irma alapítványt

az Akadémia örök tulajdonaként őriztesse, és a Magyar Tudományos Akadémia mindenkori szabályzatának keretében a hazai és külföldi tudományos világnak hozzáférhetővé tegye.”

Kaufmann halála

Kaufmann, mint minden évben, 1899 nyarán is Karlsbadba ment édesanyjával gyógykezelésre és nyaralásra, eközben felesége Marienbadban kezelte magát. Kaufmannék június 27-én érkeztek Karlsbadba, és 28-án a karlsbadi közönséget a szokott látvány fogadta, amint Kaufmann végigsétál anyjával a kolonádok alatt. Másnap, 29-én következett be a tragikus baleset: Kaufmann a fürdőszobában elesett, kulcscsonttörést szenvedett, ami cukorbetegsége miatt végzetesnek bizonyult. Orvosai mindent elkövettek megmentésére, és néhány nap múlva már úgy tűnt, felépül. Futótűzként terjedt el: „Triumph der Wissenschaft, Kaufmann gerettet!”

Sajnos az öröm korainak bizonyult, Kaufmann július 6-án, 47 éves korában elhunyt. Július 9-én hamvait Budapestre szállították, 11-én temették el a Kerepesi temetőben. Ott vettek tőle végső búcsút családtagjai, barátai, tanítványai, tisztelői, a budapesti, keszthelyi és nagybecskerekéri rabbik, a Rabbiképző Intézet nevében régi barátja: Bacher professzor, a breslauer és bécsi rabbiszemináriumok részéről dr. Brann és Prof. Müller.

Kedves Dávid bácsi!

Mit üzenhetek neked száz év távolából? Tévedtél, amikor azt hitted, a XX. századot a tudomány világossága fogja beragyogni! Túl korán adtad egyik 1887-ben írt tanulmányodnak azt a címet: „A zsidók utolsó kiűzetése Bécsből.”

Bocsáss meg, ha azt mondom: boldog lehetsz, hogy nem élted meg a XX. század borzalmaival, azt a korszakot, amikor sötétség borult a világra.

Nyugodjál békében magyar földben, második házadban!